ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2025/ № 4,1

Termiz – 2025

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020-yil 19-oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.10.2025
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Murodqosim Abdiyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Baxtiyor Xolmuxamedov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Qurbonazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Omonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sherzod Turdiqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Alibek Omonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Humayun Nadim Muhammad, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.10.2025
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)
Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)
Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)
Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)
Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)
Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)
Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мурадкасим Абдиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нормат Юлдашев, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бахтиёр Холмухамедов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бобоназар Муртазаев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Шаира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Шерзад Турдикулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Алибек Омонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хумаюн Надим Мухаммад, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.10.2025
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muradkasim Abdiyev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Kholmukhamedov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Omonturdiyeva, PhD (Uzbekistan)
Sherzod Turdikulov, PhD (Uzbekistan)
Alibek Omonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Humayun Nadim Muhammad, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

М У Н Д А Р И Ж А

TILSHUNOSLIK

DARVISHOV IBROHIM
Shevalardagi ayrim fonetik-fonologik belgilar
(Janubi-g‘arbiy Namangan qipchoq shevalari misolida) 7

ПАНЖИЕВА НАСИБА НАРМАХМАТОВНА
Теория концептуальной интеграции как
инструмент анализа стилистических приёмов 10

QO‘ZIYEV UMIDJON YANDASHALIYEVICH,
QO‘CHQORALIYEVA FOTIMA ZOKIRJON QIZI
Til kontakti va so‘z o‘zlashuvi muammolari 13

BEGMATOVA GULCHEHRA
«Qush» semantik komponentli idiomalar tadqiqiga doir kuzatishlar 16

QAZAQOVA NOZIMA ABDULBOQIYEVNA,
HAMRAYEVA YORQINOY NABIJANOVNA
Matn kommunikativ-pragmatik tahlilining asosiy tamoyillari 19

SHAMSUDINOVA IKHBOL
Yordamchi so‘zlar bazasini yaratishda reprezentativlikning ahamiyati 23

BABAXANOVA DILAROM AXMATXANOVNA
Nutqda paremiyalarga xos milliy-madaniy konseptlarning ifodalanishi 27

ПАНЖИЕВ НОРМАХМАТ
Теоретические аспекты соотношения фрейма и концепта 31

KULTAYEVA FAZILAT
Hududiy ergonimlarning leksik-semantik tabiati 34

RAXMANOV BOTIR ABDURASULOVICH
Surxondaryo dialektal- etnografik leksikasida turli din va madaniyat belgilari 38

QODIROVA MUKADDAS TOG‘AYEVNA
Biznes diskursini sinergetik yondashuvda o‘rganish masalasi 41

RAHIMOVA ZEBINISO SHOMANSUR QIZI
Jargonlar haqida ba’zi mulohazalar 45

ЗАРИПОВА МАТЛУБА КУЛФИДИНОВНА
Тенденции негативной оценки в узбекских и русских пословицах 48

TURDALIYEV OLIMJON FAYZULLAJON O‘G‘LI
Ogahiy tarjimasidagi «Guliston» asarida qo‘shma fe’llarning berilishi 52

FARMONOVA UMIDA MAXSUTALIYEVNA
«Qisasi Rabg‘uziy» asarida qo‘llangan frazemalarning lingvostatistik
tahlili va keyingi davr tiliga munosabati 55

XASANOVA KAMILA BAXTIYOROVNA
Etnografik leksika va stereotiplar 58

DARVISHALIYEVA MAHLIYO RUSTAMALI QIZI
Mahmud Koshg‘ariy davri turkiy til va hozirgi Namangan
qipchoq shevalari fonetik xususiyatlari 61

МУНДАРИЖА

USMONALIYEV SHAHBOZ
O‘zbek tilshunosligida teonimlarning tadqiqi: muammolar va yechimlar 64

MAMIROVA XAYRINISO KOMILJON QIZI
Birinchi tilni o‘zlashtirishga oid nazariyalar 66

XOLMURODOVA SUMBULA NORMO‘MIN QIZI
Tog‘ay Murod asarlari asosida mualliflik korpusini yaratish asoslari va bosqichlari..... 70

IBRAGIMOV YULDASH MATKARIMOVICH
Qoraqalpog‘iston o‘zbek shevalari leksikasi tadqiqi masalasi 72

ADABIYOTSHUNOSLIK

РЎЗИҚУЛ МУСТАФОҚУЛОВ,
НАФОСАТ САЙФИДДИНОВА,
Икки дарё оқиб ўтди..... 75

SHUKUROV AHAD
Satrlarga sig‘mas so‘zlarim… 81

АМАНЖОЛОВА ДЖЕММА БОЛАТОВНА,
ШАЙМЕРДЕНОВА НУРСУЛУ ЖАМАЛБЕКОВНА
От устной традиции к цифровому архиву: сохранение и популяризация тюркского эпоса в XXI веке… 83

KARIMOV OBIDJON
Alisher Navoiy irfoniy olamining yangicha talqini..... 87

КАДИРОВА ОЛИЯ ХАМЕДОВНА
Литература как пространство идентичности: диалог русской и узбекской малой прозы в постсоветскую эпоху… 90

ПУЛАТОВА САЙЁРА ЮЛДАШОВНА
Проблемы и достижения в переводе «Улисса» на узбекский язык…..... 93

UMAROV BOBOQAND IKROMOVICH,
Xurshid Davron she’riyatida ijtimoiy iztirob va ruhiy yolg‘izlik 97

KARJAVUV G‘OLIB AZAMAT O‘G‘LI
Muhammad Sharif Gulxaniyning masalchilikdagi badiiy mahorati…..... 100

UMARALIYAVA NAFISA QURBONALI QIZI
Zamon va shaxs ruhiyatining obrazlar orqali akslanishi…..... 104

BERDIBOYEV ULUG‘BEK SOATBOY O‘G‘LI
Tipologik talqin: adabiy tafakkur, poetik idrok, matn stlistikasi munosabati… 107

DUYSENBAYEV OLIMJON ISMAILOVICH
Romanda syujet va xarakter dinamikasi… 109

siv funksiyalarini aniqlash onomastika sohasining yangi yo‘nalishlarini ochib beradi. Shu ma’noda, teonimlarning tildagi mavjudligi, semantik rivoji va madaniy funksiyasi ularning nafaqat nomlash, balki milliy tafakkur va ma’naviy merosni ifodalovchi vosita ekanini yaqqol ko‘rsatadi.

Rezyume. Ushbu maqolada o‘zbek tilshunosligida teonimlarning tadqiqi, ularning semantik-funksional xususiyatlari hamda ilmiy talqinidagi muammolar yoritilgan. Shuningdek, maqolada teonimlarni o‘rganishdagi asosiy muammolar – terminologik noaniqlik, turlarga ajratishdagi qarama-qarshiliklar hamda metodologik mezonlarning yetarli darajada ishlab chiqilmagani – tahlil qilinib, ularni hal etish yo‘llari sifatida aniq semantik va kontekstual yondashuvlar taklif etiladi.

Резюме. В данной статье рассматривается исследование теонимов в узбекском языкознании, их семантико-функциональные особенности, а также существующие проблемы в научной интерпретации. Кроме того, анализируются основные трудности в изучении теонимов – терминологическая неопределённость, противоречия в их классификации и недостаточная разработанность методологических критериев. В качестве путей их решения предлагаются чёткие семантические и контекстуальные подходы.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta’lim. 2025; 10
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

BIRINCHI TILNI O‘ZLASHTIRISHGA OID NAZARIYALAR

Mamirova Xayriniso Komiljon qizi,
Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti uiversiteti
tayanch doktoranti

Tilni o‘zlashtirish inson tafakkurining eng murakkab jarayonlaridan biri bo‘lib, qadimdan ushbu hodisaga doir turli nazariy qarashlar mavjud. Til o‘zlashtirishga oid dastlabki qarashlar yunon falsafasiga borib taqaladi. Xususan, Aflotun so‘zlar tug‘ma ravishda u yoki bu shaklda namoyon bo‘lishi haqidagi g‘oyani ilgari surgan. Sanskrit grammatikasida insonning so‘z ma’nosini bilish qobiliyati qayerdan paydo bo‘lishi haqida turli bahslar, jumladan, *qobiliyat tug‘mami yoki ajdodlar tomonidan o‘tib keladigan hodisa, yoki barcha uchun umumiy o‘rnatilgan qoidalardan kelib chiqadimi,* degan munozaralar mavjud bo‘lgan. Faylasuflar odamning qanday qilib tilni tushunish hamda undan foydalanish qobiliyatini egallashlari masalasiga qiziqishgan, ammo aksariyat hollarda tilni egallash insonning bilim olish hamda dunyoni anglash qobiliyatining bir qismi sifatida baholangan. Dekart tilshunoslikka oid qarashlarida til o‘zlashtirishni aqliy faoliyatning bir qismi sifatida ko‘radi hamda tilning grammatik tuzilishidagi asosiy xususiyatlar barcha tillar uchun umumiy ekanligi haqidagi fikrni o‘rtaga tashlaydi[1]. Ushbu nazariy qarashlar keyinchalik psixolingvistik tahlillarning yuzaga kelishiga asos bo‘lishi mumkin.

Bugungi kun jahon tilshunosligida, jumladan, ingliz tili ona tili sifatida o‘zlashtirilishiga oid e’tirofga arzigulik tadqiqotlar ichida Amerikalik psixolingvist, fanga muhim ilmiy xulosalarni bera olgan hamda bolalar til o‘zlashtirishining mustaqil nutq shakliga qadar barcha bosqichlarini teran tadqiq qilgan professor Eve Clarkning «First Language Acquisition» kitobida 1915-yillardan boshlab psixolingvistika sohasidagi barcha tadqiqotlarning sharhi keltirilgan[2].

Eve Clarkning tadqiqot ishida bolalarning til

[1] Саидахмедова О. И. Табиий тартиб гипотезасининг ўзбек тили учун талқини. – Тошкент: ТошДЎТУ, 2021. – 24 б.
[2] Clark E. First Language Acquisition. – Cambridge: Cambridge University Press, 2016. – P. 572.

o‘zlashtirishi bilan bog‘liq quyidagicha munozarali savollarning javobi va xulosalari keltirilgan:

1) *eng kichik yoshda bolalar qanday tilni o‘zlashtiradi?*

2) *tilning tarkibiy qisimlarini o‘zlashtirish qanday kechadi?*

3) *chaqaloqlar tug‘ilishi bilanoq til harakatlanayotgan muhitga duch kelishadi;*

4) *chaqaloqlarning atrofi doim til vositasidagi takliflarga va tilni tushuntiruvchi harakat kontekstlari bilan o‘ralgan;*

5) *bolalar kattalar bilan bo‘ladigan doimiy til va harakat muloqati orqali tilni o‘zlashtiradilar va hokozo.*

Eve Clarkning «First Language Acquisition» kitobida chaqaloq birinchi qaysi tovushni o‘zlashtirishidan boshlab, ilk bo‘g‘inlar ketma-ketligi va shu bo‘g‘inlarni bog‘lab tuziladigan ilk so‘zlarning shakllari va ularning ma’nolari, bolaning mustaqil jumlalar tuza olishigacha bo‘lgan bosqichlarini ingliz tilining umumiy xususiyatidan kelib chiqib javob berilgan. Bundan tashqari, til va so‘z o‘zlashtirilishiga oid zamonaviy tadqiqotlarning barchasi ushbu kitobdan nazariy manbaa sifatida foydalinishadi.

Rus tilshunosligida V.P.Belyanin, A.R.Luriya, L.C.Vigotskiy, Leontiyev, A.A.Zelevskaya kabi mashhur psixolingvistlarning ham tilni o‘zlashtirishga oid tadqiqotlari, tajribalari bor. Jumladan, So‘zning semantik jihatini va uning ikki tomonlama tuzilishini L.S.Vigotskiy, A.R.Luriya, A.A.Leontiyev, O.S.Vinogradova kabi olimlar chuqur tadqiq qilishgan. Vigotskiy «So‘zning subyektiv bog‘liqligi» darajasi haqida fikr yuritadi[1]. Unga ko‘ra, bunday daraja – so‘zning aniq bir belgilangan obyektni «haqiqiy ma’nosi»ni umumlashtirib nomlash darajasi. Vigotskiyning fikriga ko‘ra, so‘z har doim obyektning harakati va sifatiga ishora qiladi. Shu ishoraviy darajasi orqali predmetning o‘rnini bosishi va uning vakili sifatida qo‘llanilishi nazarda tutiladi. Bu so‘zning subyektiv bog‘liqligidir[2]. V.P.Belyanining «Psixolingvistika: uchebnik» nomli darsligida bolalarda so‘z ma’nolarning o‘zlashtirilishida sog‘lom va aqliy yetishmovchiligi bor bolalar solishtirilgan. Uning xulosasiga ko‘ra, bir ma’noli so‘zlar har ikkala toifadagi bolalar uchun o‘zlashtirilishi vaqt hisobiga deyarli farqlanmaydi, ammo ko‘p ma’noli so‘zlarning o‘zlashtirilishiga kelganda aqliy rivojlanishi past bo‘lgan bolalar sezilarli darajada orqada qolishadi. Sababi ularda kognitiv bilimni egallashga fiziologik va ruhiy to‘siqlar yo‘l qo‘ymaydi.

O‘rta Osiyo hududining o‘rta asrlar qomusiy olimlari tomonidan ham tilshunoslikka, xususan, til o‘zlashtirish va so‘z ma’nolariga bag‘ishlangan bir qancha nazariy qarashlar bor. Jumladan, Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniyning «Saydana» nomli asarida allomaning lingvistik qarashlari beriladi. Mohiyatan ushbu asar hayvonlar, ma’danlar, o‘simliklarning tavsifiga bag‘ishlangan bo‘lib, tilshunosik uchun kerakli tomoni har bir ma’dan, o‘simlik va hayvonlarning nomlanishini bir necha tillardan tashqari ayni bir til tarkibidagi shevalarda qanday shakllarda nomlanishi ham berilgan. Bu masalasa esa, psixolingvistik jihatdan ayni shu tildan foydalanuvchilar ongida predmet va nom munosabati qay tarzda yuzaga kelganligini va tilning muloqat jarayonida o‘zlashtiriluvchi holatiga isboti hamdir.

XIX asrning oxirida bola rivojlanishini o‘rganish bevosita tilga ham urg‘u berdi va ko‘plab tadqiqotchilar o‘z farzandlarining rivojlanishining keng kundaliklarini yuritdilar. Masalan, Ament 1899, Boduin de Kurtene 1974, Compayré 1896, Lindner 1898, Mayor 1918, Preyerer 1918 , Ronjat 1913, Stern & Stern 1928, Sully 1896, Taine 1870 kabi olimlarning ishlarini sanab o‘tishimiz mumkin. Tadqiqotchilarda o‘z kuzatuvlarini saqlash vositalari yo‘qligi sababli, bu yozuvlar sifat jihatidan farq qiladi. Nima bo‘lganini yozib olish uchun audio yoki video tasma va bolalarning aniq talaffuzlarini qayd etishga yordam beradigan xalqaro fonetik alifbo yo‘q edi. Ba’zilar, masalan, Klara Stern va Uilyam Stern kabilar batafsil kundalikka yozib borgan. Ushbu kuzatuv tadqiqotlari bolalarning turli yoshdagi lug‘atlarining hajmi va mazmuni bo‘yicha keng ko‘lamli ma’lumotlarni berdi. 1930-1940-yillarda AQShda asosiy e’tibor lug‘at hajmi va jumlalar uzunligiga saqlanib qoldi, tuzilish juda kam tahlil qilindi va suhbatlashish qobiliyati tahlil qilinmadi.

1960-yilda Noam Xomskiyning tilshunoslik nazariyasiga ta’siri ostida tadqiqotchilar bolalarning tilni qanday o‘zlashtirganiga qiziqishni qayta tikladilar. Xomskiy bolalar tilga xos bo‘lgan ma’lum tug‘ma tuzilmalar va mexanizmlarga tayanishi kerakligini ta’kidladi hamda chunki ular faqat kattalar nutqidan o‘rganish mumkin emasligiga ishora Xomiskiyning bir nechta shogirdlari tomonidan bolalarda tilni o‘zlashtirish bo‘yicha empirik tadqiqotlar olib borilgan.

Til o‘zlashtirishni to‘g‘ridan-to‘g‘ri tadqiq qilish bilan shug‘ullangan psixologlar orasida Rojer V. Braun ham bor edi. V.Braun o‘zining ko‘plab shogirdlarini va boshqalarni bu sohaga jalb qildi.

Dastlab, tilni o‘zlashtirishga oid aksariyat tadqiqotlar lingvistik taklifning psixologik haqiqatini baholash yoki bashoratlarni sinab ko‘rish uchun o‘tkazildi.

Tadqiqotlar pirovardida bir nechta muammolar ko‘zga tashlandi. Birinchidan, o‘zlashtirishga oid

[1] Выготский Л. С. Мышление и речь. – М: Государственное социально-экономическое издательство, 1934. – С. 387.

[2] Выготский Л. С. Психология развития человека. – М., 1996. – С. 512.

lingvistik nazariya ko‘p hollarda jarayon emas, balki mahsulot sifatida bayon qilindi, shuning uchun berilayotgan gipotezalarning nazariy asosi mavhum bo‘lib qoldi. Natijada aniqday ko‘ringan tahlillar tilshunoslik metadologiyasiga mos kelmasligi sabab barcha xulosalar lingvistik jihatdan rad etila boshlandi. Ikkinchidan, o‘zlashtirish masalasi lingvistik nazariyalardan bir muncha uzoq masofadan tahlil qilndi va tadqiqotchilarga o‘rganayotgan masalasi yuzasidan kenroq maydondan savollar berish zaruratini paydo qildi. 1965-yilda Xomskiyning «Sintaksis nazariyasining aspektlari» asari nashr etilgandan keyin ham til o‘zlashtirish muammosi dolzarbligini yo‘qotmadi. Bu doimiy og‘riqli masala tilni o‘zlashtirish jarayoni kognitiv bilimlardan mustaqil, alohida til uchun ixtisoslashgan o‘zlashtirish mexanizmi mavjud yoki yo‘qligini aniqlash ehtiyoji edi. Til o‘zlashtirishga doir ba’zi bilimlar (sintaktik birliklar: ism va fe’l; sintaktik qoliplar: predikativlik, asosiy grammatik munosabatlar) tug‘ma ekanligi haqidagi da’volar ham bor. Til o‘zlashtirishda muhim davr bormi, davr o‘tgandan keyin inson tilni o‘zlashtira olmaydimi kabi muhokamalar ham til o‘zlashtirishga oid muhim savollarni o‘rtaga tashlaydi. Bunday munozaralarning sababi emperik tadqiqotlarning deyarli yo‘qligi bilan izohlanadi.

Ko‘plab olimlar birinchi tilni o‘zlashtirish ongli jarayonmi yoki ongsiz jarayon, degan savol ustida davomli bahs olib borishmoqda. Tadqiqotchi Zouheir Maalej birinchi til o‘zlashtirilishini ongsiz jarayon deydi. Unga ko‘ra: «chaqaloq o‘z ona tilini o‘rganishga ongli qaror bilan kirmaydi. Kognitiv fan «kognitiv ongsizlik»ni hayotiy jarayon sifatida kiritdi [Lakoff & Jonson, 1999: 624]. Biz buni ikkinchi tilni o‘rganish bilan taqqoslashimiz mumkin. Ikkinchi tilni o‘rganish ongli qaror yoki tanlov». Bu masalaga keng mushohada bilan yondashgan Edvard J Texovnik esa Xomskiy maruzalarida ham bu borada ayni bir qat’iy fikrga kelinmaganligini aytadi. O‘zining bolalar va kattalar nutqida tovush va so‘zlarning harakat tezligini o‘lchashga qaratilgan tajribasidan kelib chiqib til o‘zlashtirish jarayonini molekuyar darajada hisob-kitob qilish kerak, deydi. So‘zlovchilar mikrosoniya ichida fikr yuritadilar va qayta ishlaydilar. Bu ikki jarayon sodir etilish vaqti (mikrosekundlar) davomiyligi lingvistik signalni ongsiz holga keltiradimi yoki yo‘qmi, bu noaniq. Psixologlarga ko‘ra, ong ikkinchi diapazonda sodir bo‘ladi [Dwarakanath, Logothetis 2023: 398]. Bola kichik davrida til qobiliyati rivojlantirilmasa keyin kech bo‘ladi. Shunga ko‘ra til qobiliyatlarining rivojlanishi onglimi yoki ongsiz ekanligi haligacha o‘rganilmoqda. Bolalar biror mashg‘ulotni o‘rganish davrida juda ko‘p mashq qilishi kerak bo‘lishi mumkin. Masalan vilosiped haydashni yoki yozishni o‘rganish kabi. Vaqt o‘tib bu harakatlar avtomatlashgandan so‘ng ular qanday bu ko‘nikmaga ega bo‘lganliklarini deyarli eslay olishmaydi. Bu esa ongning o‘quv yoki o‘zlashtirish jarayoniga unchalik aloqasi yo‘qligini taxmin qilishga majbur qiladi[1].

Yana bir guruh olimlar birinchi til o‘zlashtirish nazraiyalari bilan ikkinchi til o‘rganish nazariyalari bir xilmi, degan savollarga ilmiy fikr bildirishgan. 2023-yil 13-aprel sanasida Kouder Maxlouf online Researchgate ilovasiga, *«Men juda ko‘p ilmiy jurnal va kitoblarda birinchi va ikkinchi tilni o‘zlashtirish nazariyalarii bo‘yicha bir xil ma’lumotlarning takrorlanishiga guvoh bo‘ldim. O‘zlashtirish masalasiga oid nazariyalarni LA1 va LA2 ga ajratishda chalkashib ketyabman. Online tadqiqotchilar hamjamiyatidan bu borada ko‘mak berishini kutaman»,* deya post qoldirgan. Ushbu savolga UFPEL universiteti lingvistika va aloqalar o‘qituvchisi, PhD Renan Castro Ferreira: «*Yo‘q, birinchi tilni o‘zlashtirish nazariyalari ikkinchi tilni o‘zlashtirish nazariyalari bilan bir xil emas. Ikkala jarayon o‘rtasida ba’zi o‘xshashliklar mavjud bo‘lsa-da, masalan, o‘zlashtiruvchi tomonidan o‘zlashayotgan tilning ongga kirishga bevosita ta’sir qila olish yoki olmasligi, kognitiv qayta ishlanishning roli, kontekst va o‘quvchi xususiyatlaridagi farqlar LA1 va LA2 nazariyalari bir xil emasligini anglatadi»,* deydi va bu qarashlarini isboti sifatida Stiven Pinker 1994-yilgi nashri, Harper Colinsning «Til instinkti:ong qanday qilib tilni yaratadi» (The Language Instinct: How the Mind Creates Language. 2008) va Oksford universiteti matbuotining «Ikkinchi tilni o‘zlashtirishni o‘rganish» nomli nashrini tavsiya qiladi[2].

Zamonaviy o‘zbek tilshunosligida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining til xususiyatlarini o‘rganish bo‘yicha birmuncha tilshunoslikka oid qimmatli fikrlar O.Umarxo‘jayeva, M.Quliyev, M.Norboshevalar tomonidan bildirilgan. Chet el tadqiqotchilari ishlarida aytilganidek, tili chiqayotgan go‘dakning ma’no ifodalamaydigan turli tovush va bo‘g‘inlarni takrorlashi undagi nutqiy faoliyatning boshlanganining ilk bosqichi ekanligini o‘zbek bolalar nutqi orqali isbotlashdi. Ularning fikricha, tili chiqayotgan go‘dakning ma’no ifodalamaydigan turli tovush va bo‘g‘inlarni takrorlashi undagi nutqiy faoliyatning boshlanganidan darak beradi[3]. O‘zbek tilshunosligida N.Sayidiraximova, G.Iskandarova, O.Umarxo‘jayeva, M.Ismoilov, M.Qurbonova hamda O.Saidaxmedovalar tomonidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlarda o‘zbek tili

[1] Texovnik J. Cognitive Processing and Language Acquisition. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – P. 415.

[2] Pinker S. The Language Instinct: How the Mind Creates Language. – New York: Harper Collins, 1994. – P. 494.

[3] Умархўжаева О. Болалар нутқи ҳақида баъзи мулоҳазалар. – Самарқанд: СамДУ тўплами, 1982. – Б. 60.

ona tili sifatida o‘rganilgan. Yuqorida sanab o‘tilgan tilshunoslarimiz ishlarida o‘zbek bolalari nutqining fonetik, grammatik xususiyatlari, bolalardagi lisoniy qobiliyatning shakllanishi va boyishi, bolalarning nutqida sotsial muhitning ahamiyati, maktabgacha yoshdagi bolalar til o‘zlashtirishida tabiiy tartib gipotezasi kabi tadqiqotlar negizida bolaning ijtimoiy muhit bilan bog‘lanib rivojlanishi jarayoni lingvistik, psixolingvistik, sotsiolingvistik, pragmalingvistik, didaktik tamoyillar asosida o‘rganilgan.

Birinchi tilni o‘zlashtirish nazariyalari inson tafakkuri, kognitiv jarayonlari va ijtimoiy muhit o‘zaro ta’sirining murakkab tizimidir. Antik davr faylasuflarining tilni tabiiy hodisa sifatida talqin etishidan boshlab, Xomskiy va uning izdoshlari ilgari surgan tug‘ma mexanizmlar nazariyasigacha bo‘lgan qarashlar shuni ko‘rsatadiki, tilni o‘zlashtirish insonning kognitiv rivojlanishidan ajralmas holdir. Zamonaviy psixolingvistik tadqiqotlar (E. Clark, V. Belyanin, L. Vygotskiy va boshqalar) til o‘zlashtirishni ongsiz, ammo ijtimoiy kontekst bilan chambarchas bog‘liq jarayon sifatida talqin etadi. O‘zbek tilshunosligidagi izlanishlar (O. Umarxo‘jayeva, O. Saidahmedova, M. Quliyev) bu nazariyalarni milliy til materiali asosida tasdiqlab, bolaning nutqiy rivojlanishida sotsial muhitning hal qiluvchi o‘rni borligini isbotlaydi. Shunday qilib, birinchi tilni o‘zlashtirish jarayoni inson tafakkuri, fiziologik tayyorgarligi va sotsial muhit o‘rtasidagi uzviy aloqani aks ettiruvchi murakkab, bosqichma-bosqich rivojlanadigan tizimdir.

Rezyume. Mazkur maqolada birinchi til (L1) o‘zlashtirilishiga oid nazariy qarashlar antik davrlardan boshlab zamonaviy psixolingvistika va kognitiv tilshunoslik doirasidagi talqinlar ham tahlil qilinadi. Tahlil davomida Aflatun, Dekart, Vygotskiy, Xomskiy, E.Clark, S.Pinker singari olimlarning til o‘zlashtirilishiga oid g‘oyalari solishtirilib, milliy tilshunosligimizdagi tadqiqotlar bilan qiyoslanib yoritiladi. Ushbu maqola orqali tilni o‘zlashtirishga oid ilmiy qarashlarning o‘zaro bog‘liqligi hamda o‘zbek tilshunosligidagi lingvistik tadqiqotlar bilan uyg‘unlik tomonini aniqlashga uriniladi.

Resume. This article analyzes the theoretical views on the acquisition of the first language (LA1) starting from ancient times and interpretations within the framework of modern psycholinguistics and cognitive linguistics. During the analysis, the ideas of such scholars as Plato, Descartes, Vygotsky, Chomsky, E. Clark, S. Pinker on language acquisition are compared and highlighted in comparison with research in our national linguistics. Through this article, an attempt is made to determine the interrelationship of scientific views on language acquisition and its harmony with linguistic research in Uzbek linguistics.

Резюме. В данной статье анализируются теоретические взгляды на освоение первого языка (LA1) с античных времен и интерпретации в рамках современной психолингвистики и когнитивной лингвистики. В ходе анализа сравниваются идеи таких ученых, как Платон, Декарт, Выготский, Хомский, Э.Кларк, С.Пинкер об усвоении языка и освещаются в сравнении с исследованиями в нашей национальной лингвистике. В данной статье предпринята попытка определить взаимосвязь научных взглядов на овладение языком и их гармонию с лингвистическими исследованиями в узбекском языкознании.